

DOI <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2025-4-14>

УДК 7:069.9](477.411)

ORCID ID: 0009-0001-3528-0079

ORCID ID: 0000-0002-7264-0205

Марія Пилипенко

*здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
кафедри теорії та історії мистецтва
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
mariia.pylypenko@naoma.edu.ua*

Рада Михайлова

*докторка мистецтва, професорка
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
radami1818@gmail.com*

ВИСТАВКОВИЙ ПРОЄКТ «КОНЦЕНТРАЦІЯ ВОЛІ» ЯК ФОРМА КУЛЬТУРНОГО ОПОРУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати виставковий проєкт «Концентрація волі», що відбувся у 2023 році в Центрі сучасного мистецтва М17 у Києві, як приклад художньої реакції на повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну та визначити його роль як форми культурного опору. Увагу зосереджено на кураторській концепції, візуальних стратегіях, закладених у проєкт, та аналізі окремих мистецьких творів, що демонструють здатність сучасного мистецтва трансформувати пережитий досвід війни у механізм спротиву. **Методи дослідження.** У роботі застосовано мистецтвознавчий, порівняльно-аналітичний, історичний та структурно-семантичний методи. **Результати.** Дослідження засвідчує, що виставковий проєкт «Концентрація волі» є не лише реакцією на воєнні події, але й складовою ширшої культурної відповіді, спрямованої на деміфологізацію імперських наративів і переозначення категорій «волі», «правди» та «ідентичності» через художню мову. Акцентовано на здатності мистецтва формувати альтернативну символічну реальність, яка протистоїть російській пропаганді, виявляючи її штучність, агресивність і маніпулятивний характер. **Висновки.** Виставка репрезентує новітню форму культурного опору, в якому естетичне, етичне та політичне співіснують у єдиному художньому просторі. Проєкт функціонує як засіб мистецької протидії російській пропаганді та не лише документує сучасність, але й структурує спільну візію майбутнього, формуючи спротив через культуру. Виявлено особливості художнього мислення в період екзистенційної загрози, що спонукали до зміщення акцентів у візуальному наративі. Виставка фіксує особливу роль мистецтва як засобу комунікації та осмислення реальності в умовах війни.

Ключові слова: сучасне українське мистецтво, виставковий проєкт, культурний опір, пропаганда, візуальна культура, колективна ідентичність, війна.

Mariia Pylypenko

*Master's student, 2nd year of study at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
mariia.pylypenko@naoma.edu.ua*

Rada Mykhailova

*Doctor of Arts, Professor
National Academy of Fine Arts and Architecture
radami1818@gmail.com*

THE EXHIBITION PROJECT «CONCENTRATION OF THE WILL» AS A FORM OF CULTURAL RESISTANCE IN THE CONTEXT OF RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE

Abstract. *The aim* of the article is to analyze the exhibition project «Concentration of the Will», which took place in 2023 at the M17 Contemporary Art Center in Kyiv, as an example of an artistic response to the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, and to determine its role as a form of cultural resistance. The focus is placed on the curatorial concept, the visual strategies embedded in the project, and the analysis of the selected

artworks that demonstrate the capacity of contemporary art to transform the experience of war into a mechanism of resistance. **Methodology.** The study employs art historical, comparative-analytical, historical, and structural-semantic methods. **Results.** The research demonstrates that the “Concentration of the Will” exhibition is not only a reaction to wartime events, but also part of a broader cultural response aimed at demythologizing imperial narratives and reinterpreting the categories of “will,” “truth,” and “identity” through artistic language. Emphasis is placed on the ability of art to construct an alternative symbolic reality that resists russian propaganda by exposing its artificiality, aggression, and manipulative nature. **Conclusions.** The exhibition represents a new form of cultural resistance in which the aesthetic, ethical, and political aspects coexist within a unified artistic space. The project functions as a means of artistic resistance to russian propaganda, not only documenting the present but also shaping a shared vision of the future by fostering resistance through culture. The study identifies specific features of artistic thinking under existential threat, which prompted a shift in emphasis within the visual narrative. The exhibition highlights the distinctive role of art as a medium for communication and the interpretation of reality in the context of war.

Key words: contemporary Ukrainian art, exhibition project, cultural resistance, propaganda, visual culture, collective identity, war.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну активізувало не лише воєнний, а й інформаційний супротив, що вимагає від українського культурного поля системної відповіді. У цьому контексті сучасне мистецтво виконує не лише естетичну, а й комунікативну, мобілізаційну та антипропагандистську функцію. Виставкові проекти, що виникають під час війни, стають формою художнього осмислення травматичного досвіду, а також засобом публічного протистояння. Один із репрезентативних прикладів такої реакції – проект «Концентрація волі», реалізований у 2023 році в Центрі сучасного мистецтва М17 у Києві. Він не лише акумулює візуальні стратегії опору, а й формує нову мову мистецької комунікації у період війни. Проект об'єднав твори різних митців, які художніми засобами відтворюють стан українського суспільства, пропонують нові візуальні мови пам'яті та формують альтернативний образ українського теперішнього. Особливо показовими є роботи таких художників, як дуєт М. Журунова та Б. Локатир, А. Логов, М. Рай, В. Сидоренко, Н. Зігура, Н. Тітов, О. Чекменьов, О. Чепелик, О. Чистотін, М. Шевченко, Ю. Шибіркіна, А. Ялоза та інших.

Їхня участь формує виставковий проект як цілісну репрезентацію художньої реакції на війну та демонструє потенціал сучасного українського мистецтва як форми протидії пропагандистським наративам держави-агресора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика ролі мистецтва у війні, його потенціалу як інструменту комунікації, опору, впливу та рефлексії розкривається у низці актуальних публікацій. У роботі Н. Авер'янової систематизовано підходи до розуміння мистецтва, зокрема кіно та культурних ініціатив як засобу пропаганди й контрпропаганди в умовах російської агресії [1]. Значний масив колективної аналітики представлено у записці «Концептуалізація пам'ятіного

дискурсу в умовах російсько-української війни» Інституту українознавства, де розглянуто механізми формування пам'яті в контексті війни [2]. Зміни в образності, формах та смислових стратегіях сучасного мистецтва, зокрема в умовах воєнного часу, аналізуються у статтях Л. Журавель-Змеєвої, М. Протаса, С. Стоян, інтерв'ю Т. Сільваші [3; 4; 5; 6].

Проблематика фіксації війни через художні медіа, фотографію, плакат або живопис висвітлюється в публікаціях О. Кириченка, Л. Лисенко, С. Прищенко, Т. Сенчук, Т. Чубенко, а також у виступі М. Ткаченко [7; 8; 9; 10]. Окремі дослідження звертають увагу на політичні та наративні виміри візуальної культури, що особливо помітно у дослідженнях В. Бойка, К. Касьяненка та О. Федорківа [11]. Праця А. Сидоренка та інтерв'ю В. Сидоренка актуалізують концептуальні передумови та особистісні контексти окремих виставкових практик, зокрема проекту «Концентрація волі» [12; 13]. Цілісний аналіз конкретного мистецького проекту у воєнному контексті представлено в англomовній статті І. Маслікової та С. Стоян, де інтерпретується проект «Refraction of Reality» О. Чепелик [14]. У зазначених публікаціях закладено теоретичні й аналітичні засади осмислення сучасного мистецтва в умовах війни, зокрема його потенціалу у сфері візуальної комунікації, пам'яті та спротиву. Водночас виставкові формати, як окремі форми культурного супротиву з їхніми внутрішніми структурними, смисловими й кураторськими механізмами, не достатньо досліджені і потребують глибшого аналізу.

Мета статті – проаналізувати виставку «Концентрація волі» (ЦСМ М17, 2023) як художню реакцію на повномасштабне вторгнення росії в Україну та виявити її потенціал як форми культурного опору.

Виклад основного матеріалу. Виставковий проект «Концентрація волі», що проходив у Центрі

сучасного мистецтва М17 у Києві з 1 червня до 8 вересня 2023 року у співпраці з Національною академією мистецтв України та Інститутом проблем сучасного мистецтва НАМ України, став прикладом художнього висловлювання, спрямованого на культурний спротив та подолання імперської ідеології росії, яка тривалий час визначала символічне поле пострадянського простору. Куратори А. Сидоренко та І. Яцик реалізували проєкт на основі відкритого конкурсу (open call), за результатами якого було відібрано твори, що репрезентують різні форми візуального опору.

Тематико-експозиційний підхід до відбору експонатів задала кураторська концепція, що ґрунтується на ідеї переосмислення поняття «волі» в умовах війни як внутрішньої сили спротиву, здатності до самозбереження, солідарності та морального вибору [12]. Цей задум визначив тематичні й ціннісні координати виставки, яка функціонує як форма культурного опору, оскільки візуальною мовою реагує на ідеологічний тиск з боку держави-агресора. В умовах війни, коли інформаційний простір заповнений симулякрами, фальсифікаціями й агресивними історичними міфами, мистецтво пропонує альтернативну модель сприйняття реальності – засновану на досвіді, гідності та внутрішній волі до протидії. Виставка «Концентрація волі» демонструє здатність художнього висловлювання не лише рефлексувати на травматичну дійсність, але й переозначувати колективну пам'ять, виступаючи проти маніпулятивних наративів.

Однією з провідних тем проєкту є нове осмислення свободи, що розглядається не як індивідуальна автономія, а як форма колективної дії, етична позиція та культурний вибір, втілений у рішучій відмові приймати насильство як норму. Такий підхід демонструє, що в умовах війни культурна діяльність набуває політичного змісту, стаючи формою активної громадянської позиції, спрямованої проти ідеологічного тиску та пропагандистських практик. У цьому контексті концепція проєкту прямо вказує на механізми пропаганди, які використовує росія: зрощення некрокультів із радянською та релігійною символікою, інструменталізацію смерті, мілітарну естетику та образи авторитарних лідерів [12]. Це формує замкнену систему ідеологічного контролю, де витісняється критичне мислення й відповідальність. Виставка вступає в пряму опозицію до цієї логіки, пропонуючи глядачеві вийти поза межі інерційного сприйняття. Як зазначає дослідниця

Н. Авер'янова, одним із найдієвіших інструментів у сучасній російській пропаганді є культ перемоги у Другій світовій війні – він виконує функцію легітимації імперської політики та підтримки культу «визволителя» [1, с. 108]. У відповідь на це виставка висвітлює інші маркери історичної пам'яті, які не пов'язані з пропагандистським мілітарним тріумфом, а відображають персональний та колективний досвід війни, втрати, турботи, співучасті й цивільної відповідальності.

Просторова організація проєкту була зумовлена його концептуальною логікою, в межах якої архітектура Центру сучасного мистецтва М17 з двома поверхами, різними за характером, стала основою експозиційної драматургії та забезпечила цілісний візуально-смысловий наратив. Перший поверх із високими стелями використовувався для розміщення масштабних інсталяцій, живопису й графічних постерів. Цей простір задавав інтенсивний, майже фронтальний ритм сприйняття: роботи не просто ілюстрували, а діяли, створюючи атмосферу напруження та візуального спротиву. Далі експозиція переходила до серій фотографій і документальних робіт, що фокусувалися на реальних історіях, активуючи співпереживання замість прямої конфронтації. Другий поверх утворював більш зосереджене середовище, де експонувалися твори, що осмислювали війну з особистої перспективи або застосовували гротеск та іронію як засоби дистанціювання від травми. Така побудова забезпечувала поступовий рух від зовнішнього опору до внутрішньої рефлексії.

Розглядаючи центральну інсталяцію першої зали – «Межа» А. Логова, створену у співпраці з Національним музеєм історії України у Другій світовій війні, – варто зазначити її концептуальну вагу в межах виставки (іл.1). Складена з уламків сучасних російських снарядів і решток зброї та фрагментів радянських металевих ґрат, робота матеріалізує ключові ознаки імперської ідеології росії – культ сили, мілітаризм і символіку тотального контролю. Об'єкти інсталяції поєднують фізичну присутність війни з візуальними кодами насильства, формуючи у глядача досвід прямого зіткнення з агресивною матеріальністю та створюючи простір напруження як у візуальному, так і в етичному сенсі. Водночас робота ставить питання про межі допустимого у художній репрезентації: чи варто показувати знаряддя вбивства в експозиційному просторі, чи не перетворюється такий показ на повторне насильство – однак саме ці образи, через естетичний дискомфорт, дають

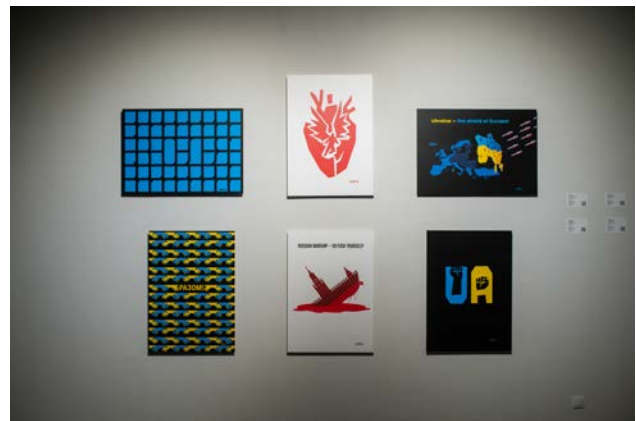
змогу актуалізувати досвід та подолати байдужість глядача [4, с. 804–805]. У цьому контексті інсталяція діє як інструмент культурного спротиву, фіксуючи безпосередню матеріальність агресії, яку російська пропаганда прагне викрити або стерти. Демонстрація цієї роботи влітку 2023 року була особливо значущою на тлі спроб Кремля знівелювати увагу до війни, адже вона конструювала простір пам'яті, де свідчення стають відповіддю на інформаційний тиск.

Одним із найдієвіших засобів візуального супротиву в межах виставки стали плакати, зокрема роботи графічних дизайнерів Н. Тітова та А. Ялози (іл. 2; 3). У плакаті Н. Тітова з написом «Україна – щит Європи» представлено унаочнення героїчної ролі України як бар'єра між цивілізованим світом і загрозою, яку несе російська агресія. Цей образ протистоїть поширеному в російській пропаганді твердженню, ніби війна є «внутрішньою справою» або «громадянським

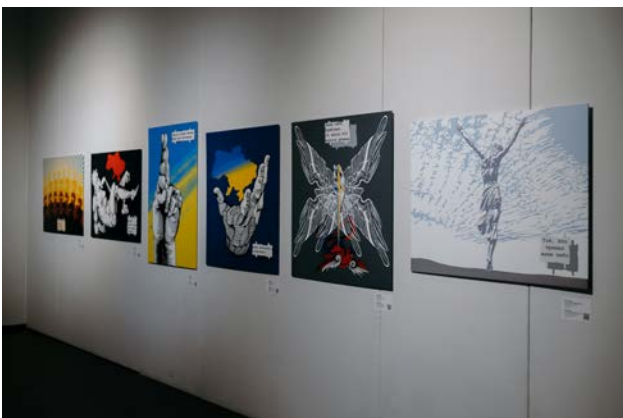
конфліктом», що не має стосунку до Європи. Натомість плакат акцентує, що український спротив має глобальне значення і захищає не лише власну державність, але й спільні європейські цінності. Інша його робота – плакат зі словом «Воля», утвореним із зображення залізних ґрат, – транслює ідею свободи як сили спротиву, що виникає попри репресивні обставини. А. Ялоза вносить у візуальну риторику образну метафору: «Янгол ЗСУ», стилістично споріднений з архангелом, втілює захист і божественну справедливість, а плакат «Контрнаступ» виконує мобілізаційну функцію, викликаючи відчуття надії та очікування змін у складний момент 2023 року. На відміну від радянської і наразі російської візуальної пропаганди, ці зображення не пафосні, не механічно закличні – вони рефлексивні, людяні, здатні викликати емпатію й осмислення [3, с. 206]. Естетика тут невіддільна від семіотики: кожен елемент, шрифт, колір чи композиція має значення,

Іл. 1. Загальний вигляд експозиції виставки «Концентрація волі». ЦСМ М17. 2023. [15]

Іл. 2. Н. Тітов. Без назви. Комп'ютерна графіка, лімітований друк. 2022. [15]

Іл. 3. А. Ялоза. «Контрнаступ», «Країна», «Херсон», «Супергерой», «Янгол ЗСУ», «Той, хто тримає наше небо». Цифровий друк на фотопапері з прикаткою на ДСП. 2022–2023. [15]

Іл. 4. Н. Зігура. «Хлібні війни». Друк на алюмінієвому композиті. 125×80 см. 2022. [15]

Іл. 5. В. Сидоренко. Із серії «Сполохи чорнозему». Полотно, олія. 190×190 см. 2023. [15]

Іл. 6. О. Чекменьев. Із серії «Обличчя війни». Полотно, цифровий друк. 50×70 см (всі роботи). 2022. [15]

Іл. 7. М. Рай. «Щоденник окупації». Лімітований друк. 2022. [15]

а метафора стає головним інструментом комунікації. Завдяки цьому плакат функціонує не лише як інформаційний носій, але й як знакова система, що транслює етичні й культурні смисли [8, с. 251]. Сам Н. Тітов підкреслює спонтанність і особисту природу цих творів: «Кожна чи практично кожна

робота – це мій відгук на пережитий день, на ті думки, які виникли» [7].

Окрім графічного дизайну, потужним засобом культурного опору в умовах стрімкого потоку інформації та екзистенційної нестабільності стає медіамистецтво. Відеоробота Ю. Шибіркіної «Ідея життя» – тридцятисекундний запис стрічки в Instagram – показує хаотичний потік жаклих новин, жартів-мемів, фейків і пропагандистських оголошень, оголюючи дезорієнтуючу інформаційну атмосферу, у якій відчуття реальності розчиняється.

Натомість у відео О. Чепелик «Українська Голгофа» війна постає як безжальна, але водночас універсальна трагедія, що прагне бути почутою в глобальному масштабі. Робота порушує питання геноциду та культурного мовчання, водночас транслюючи особистісну і національну пам'ять як протидію байдужості. Обидві роботи демонструють, як медіаформати формують нову символічну реальність, де потреба в сенсорному і духовному осмисленні війни поєднується з технократичною мовою часу [14, с. 31]. У цій же логіці діє відеоробота «Роса на сонці» дуєту М. Журунової та Б. Локатиря: візуально мінімалістична, але концептуально потужна – зображення силуетів людей на траві під сонцем втілює ідею очищення простору від насильства та окупантів. Подібну метафору землі як поля символічного протистояння застосував Н. Зігура у лендарт проєкті. Зображення тіні російського винищувача, відтворене у реальному масштабі на житньому полі в Данії, метафорично відсилає до ситуації в Україні, де подібна загроза є щоденною реальністю. Це візуальне рішення акцентує на вразливості мирного життя під час війни та водночас трансформує ландшафт, традиційно пов'язаний із життям і відродженням, на символічний простір пам'яті, осмислення загрози та досвіду насильства. У цьому контексті чорна тінь бойового літака постає також як візуальне протиставлення українському транспортному літаку «Мрія», знищеному в перші дні повномасштабного вторгнення. Назва роботи також відсилає до історичної травми Голодомору 1932–1933 років, створюючи багаторівневу семантику – від колоніального насилля до сучасного геноциду. Цей проєкт, як і багато інших на виставці, формує контрнарратив громадянського єднання, у якому героїзація набуває не мілітарного, а гуманістичного виміру: вона ґрунтується на збереженні ідентичності, пам'яті й здатності мріяти [11, с. 50].

Робота із серії «Сполохи чорнозему» В. Сидоренка також вибудована навколо землі як матеріальної пам'яті про катастрофи та війни (іл. 5). Персонаж художника, типовий для його творчості, постає у білому спідньому одязі серед густої темряви, ніби виринаючи з розбурханого українського чорнозему. Його фігура фіксує стан тривоги, втечі чи опору – емоційного руху, що розгортається в ландшафті травми. Земля тут – не лише образ рідного, але й свідок воєнних злочинів, вмістилище тіл і руїн, мовчазний архів знищених домівок. Чорний колір – ніч, чорнозем, Чорнобиль, Чорнобаївка – утворює мереживо асоціацій, у якому зникаються минулі й теперішні катастрофи [12]. Через упізнаваний образ персонажа й квадратний формат художник продовжує рефлексію над посттоталітарною свідомістю, виходячи з власного досвіду: «Я та людина, яка це пережила і яка буде про це говорити» [13]. Народжений у Казахстані внаслідок сталінської депортації своєї родини, В. Сидоренко виносить на поверхню витіснені травми радянського минулого, що продовжують формувати нашу сучасність. У цьому контексті «Сполохи чорнозему» постають як особистий і водночас колективний наратив спротиву забуттю, вкорінений у землю, пам'ять і досвід життя після імперії. У межах проєкту фотографія постає як один із найсильніших засобів візуального опору російській пропаганді – через документальність, що верифікує правду, вона протистоїть фальсифікаціям ворога. Візуальні свідчення не лише фіксують руйнування, а й захищають ідентичність, актуалізуючи тему культурної пам'яті [6, с. 17]. У серії «Обличчя війни» О. Чекменьова – портрети людей, на чітких обличчях викарбувані історії спротиву: тероборонці, мешканці деокупованих міст, вцілілі після обстрілів (іл. 6). У циклі О. Чистотіна земля сама стає носієм «пам'яті окупації»: уламки техніки, вбиті дерева, мастило в ґрунті – все це мовчазні маркери війни, що назавжди змінили ландшафт і свідомість [2, с. 31]. У «Фантомних хроніках стійкості» М. Шевченко через контрастне поєднання світла і тіні постає тяжкий досвід повернення до зруйнованого дому – образ, який об'єднує приватне й колективне, стаючи художнім свідченням травми й витривалості.

Серія цифрових фотоколажів «Щоденник окупації» М. Рая, створена під час його перебування в окупованому Херсоні у 2022 році, є прикладом особливо делікатної та інтимної форми візуального опору, що постає як мистецький жест виживання і свідчення водночас (іл. 7). Фотографія здатна фіксувати воєнні злочини й формувати

пам'ять, але у випадку М. Рая вона виходить поза межі документальності, стаючи формою особистого спротиву [10, с. 45]. Робота, де замість обличчя у персонажа вигравірована літера «Z», перетворює російський імперський символ на шрам – знак поразки та духовної деформації, якої зазнає людина в умовах насильницької ідеології. Таке трактування дає змогу авторові актуалізувати межу між особистим і політичним, перетворюючи мистецтво на платформу переосмислення й протидії. Питання, порушене колись митцем Т. Сільваші, – чи говорить художник від себе чи від імені інших, чи стає рупором спільного досвіду – не менш важливе, ніж те, що він створює: у цьому й полягає політичність візуального [5]. У своїй серії М. Рай демонструє, як карикатурність і гротеск, що раніше залишалися на периферії, у період екзистенційної загрози стають інструментом прямої рефлексії – близькими за природою до інтернет-мемів і візуальних реакцій першої хвилі війни [9, с. 64]. Його образи не лише фіксують травму, а й формують нову оптику побаченого – ту, де окупація більше не анонімне слово, а індивідуально пережита дійсність.

Варто зазначити, що поза межами цієї статті залишилося чимало робіт проєкту «Концентрація волі» в М17, які також заслуговують на окрему увагу. Їхній розгляд лише підсилив би висновки про виставку як багатовимірний засіб культурного опору, що поєднує особисті свідчення, символіку візуальної культури і стратегічний супротив.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. Дослідження проєкту «Концентрація волі» в ЦСМ М17 дало змогу проаналізувати реакцію сучасного українського мистецтва на повномасштабне вторгнення росії в Україну та виявити потенціал виставки як форми культурного опору, що трансформує травматичний досвід у механізм символічної протидії агресивним ідеологічним наративам. Виявлено, що український культурний опір, репрезентований на виставці, суттєво відрізняється від російської пропаганди: якщо остання базується на фальсифікаціях, нав'язуванні страху та маніпуляціях, то культурний супротив спирається на досвід поколінь, історичну правду, тяглість національних сенсів і колективну пам'ять. Саме ці чинники формують моральну й символічну стійкість суспільства, забезпечуючи принципову відмінність між пропагандистським впливом та мистецьким осмисленням реальності.

Таким чином, мистецькі практики, представлені у проєкті, функціонують як засоби актуалізації колективної пам'яті та творення культурного поля,

що протистоїть російській пропаганді. Отримані результати можуть бути використані у подальших дослідженнях феномену культурного опору, ролі мистецтва у формуванні громадянської свідомості та стійкості українського суспільства в період повномасштабного вторгнення 2022–2023 років.

Список використаних джерел

1. Авер'янова Н. Мистецтво як засіб пропаганди та контрпропаганди в умовах російської агресії. *Українознавчий альманах*. 2018. Вип. 23. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/292/0> (дата звернення: 11.05.2025).
2. Концептуалізація пам'ятного дискурсу в умовах російсько-української війни : аналітична записка / Р. Голик, І. Орлевич, Г. Дидик-Меуш та ін. Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2024. 150 с. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=907> (дата звернення: 11.05.2025).
3. Журавель-Змеєва Л. С. Трансформація образів і форм у сучасному мистецтві та дизайні під впливом воєнного часу. *АРТ-платФОРМА*. 2024. № 9(1). С. 201–217. DOI: 10.51209/platform.1.9.2024.201-217. URL: <https://art-platforma.kmaecm.edu.ua/index.php/art1/article/view/201/155> (дата звернення: 13.05.2025).
4. Протас М. В. Мистецтво в умовах війни: на перетині демократії та нігілізму. *Grail of Science*. 2023. № 24 (лютий). DOI: 10.36074/grail-of-science.17.02.2023.150. URL: <https://www.researchgate.net/publication/369011476> (дата звернення: 11.05.2025).
5. Сільваші Т. ARTNOW: Про філософський живопис, безжальну ринкову систему та кризу антропоцентризму. *Art Ukraine*. 2018. URL: <https://artukraine.com.ua/a/art-now--tiberiy-silvashi-pro-filosofskiy-zhivopis-bezzhalnu-rinkovu-sistemu-ta-krizu-antropocentrizmu/> (дата звернення: 11.05.2025).
6. Стоян С. Тема війни в образотворчому мистецтві: специфіка історико-культурних трансформацій. *Українські культурологічні студії*. 2023. Т. 1, № 12. URL: [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1\(12\).03](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1(12).03) (дата звернення: 11.05.2025).
7. Тітов Н. Нікіта Тітов: «Мордор впаде і Україна задихає вільно» : [інтерв'ю] / розмову вела І. Штогрін. *Радіо Свобода*. 2022. 06 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nikita-titov-oboronni-symovly-mist/31683129.html> (дата звернення: 11.05.2025).
8. Прищенко С., Сенчук Т. Художньо-образні аспекти агітаційного плаката. Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва». 2024. № 35. С. 246–253. URL: <https://journals.naoma.kyiv.ua/index.php/uam/article/view/99> (дата звернення: 11.05.2025).
9. Ткаченко М. І. Із художньої самотності – в національну ідентичність. Як українські митці фіксують війну в Україні. *Візуальне мистецтво у контексті сучасних культурних практик* : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 23–24 листопада 2023 р., м. Черкаси. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2023. С. 64–65. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/4717/1/Збірник.%20Черкаси.%202023%20%281%29.pdf> (дата звернення: 11.05.2025).
10. Чубенко Т. С., Лисенко Л. І. Особливості використання воєнної фотографії в українських медіа. *Українські та світові медіа під час повномасштабного вторгнення РФ*: матеріали конференції. 2023. URL: <https://juawm.donnu.edu.ua/article/view/14157> (дата звернення: 11.05.2025).
11. Федорків О. П., Касьяненко К. М., Бойко В. А. Аналіз культурних наративів у витворах мистецтва для дослідження українсько-російських відносин. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 3. С. 46–52. DOI: 10.32461/2226-3209.3.2024.313266. URL: <https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/313266> (дата звернення: 11.05.2025).
12. Сидоренко А. Концепція виставки «Концентрація волі». *Центр сучасного мистецтва М17*. 2023. URL: <https://m17.kiev.ua/exhibition/kontsentratsiya-voli/> (дата звернення: 11.05.2025).
13. Сидоренко В. Історія перехідного Персонажу. *Антиквар*. 2021. URL: <https://antikvar.ua/istoriya-perehidnogo-personazhu/> (дата звернення: 11.05.2025).
14. Maslikova I., Stoian S. Philosophical and Cultural Analysis of Oksana Chepelyk's Art Project "Refraction of Reality". *Future Human Image*. 2022. Вип. 18. С. 28–34. URL: <https://doi.org/10.29202/fhi/18/3> (дата звернення: 11.05.2025).
15. Концентрація волі: виставковий проєкт, 1 червня – 8 вересня 2023 р., Київ, Центр сучасного мистецтва М17. URL: <https://m17.kiev.ua/exhibition/kontsentratsiya-voli/> (дата звернення: 11.05.2025).

References

1. Averianova, N. (2018). Mystetstvo yak zasib propahandy ta kontropahandy v umovakh rosiiskoi ahresii. *Ukrayinoznavchyi almanakh* [Art as a means of propaganda and counterpropaganda under conditions of Russian aggression], (23). Retrieved from <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/292/0> [in Ukrainian].
2. Holyk, R., Orlevych, I., Dydyk-Meush, H., Kolb, N., Mysak, N., Artemyshyn, P., & Kazan, E. (2024). *Kontseptualizatsiia pamiatiinoho dyskursu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny* [Conceptualization of commemorative discourse in the context of the Russian-Ukrainian war] [Analitychna zapyska]. NAN Ukrainy ; Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakevycha. Retrieved from <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=907> [in Ukrainian].
3. Zhuravel-Zmieieva, L.S. (2024). Transformatsiia obraziv i form u suchasnomu mystetstvi ta dyzaini pid vplyvom voiennoho chasu. *ART-Platforma* [Transformation of images and forms in contemporary art and design under the influence of wartime], 9(1), 201–217. <https://doi.org/10.51209/platform.1.9.2024.201-217> [in Ukrainian].

4. Protas, M. (2023). Mystetstvo v umovakh viiny: na peretyni demokratii ta nihilizmu [Art in conditions of war: at the intersection of democracy and nihilism]. *Grail of Science*, (24). Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/369011476> [in Ukrainian].
5. Silvashi, T. (2018). ART NOW: Pro filosofskiy zhyvopys, bezzhalnu rynkovu systemu ta kryzu antropotsentryzmu [ART NOW: About philosophical painting, the ruthless market system, and the crisis of anthropocentrism]. *Art Ukraine*. Retrieved from <https://artukraine.com.ua/a/art-now--tiberiy-silvashi-pro-filosofskiy-zhivopis-bezzhalnu-rinkovu-sistemu-ta-kryzu-antropocentryzmu/> [in Ukrainian].
6. Stoian, S. (2023). Tema viiny v obrazotvorchomu mystetstvi: spetsyfika istoriko-kul'turnykh transformatsii. *Ukrainski kulturolohichni studii* [The theme of war in visual art: specifics of historical and cultural transformations], 1(12). [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1\(12\).03](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1(12).03) [in Ukrainian].
7. Titov, N. (2022, Liutyi 06). «Mordor vpade i Ukraina zadykhaie vilno» [Interviu] / Interviu: I. Shtohrin. *Radio Svoboda* [Mordor will fall and Ukraine will breathe freely]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/nikita-titov-oboronni-symovly-mist/31683129.html> [in Ukrainian].
8. Pryshchenko, S., & Senchuk, T. (2024). Khudozhno-obrazni aspekty ahitatsiinoho plakatu. *Zbirnyk naukovykh prats «Ukrainska akademiia mystetstva»* [Artistic and figurative aspects of the propaganda poster], (35), 246–253. Retrieved from <https://journals.naoma.kyiv.ua/index.php/uam/article/view/99> [in Ukrainian].
9. Tkachenko, M.I. (2023, Lystopad 23–24). Iz khudozhnoi samobutnosti — v natsionalnu identychnist. Yak ukrainski myttsi fiksuiut viinu v Ukraini [From artistic distinctiveness to national identity: How Ukrainian artists document the war in Ukraine]. In *Vizualne mystetstvo u konteksti suchasnykh kulturnykh praktyk : zbirnyk materialiv VIII Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii* (pp. 64–65). ChNU im. B. Khmelnytskoho. Retrieved from <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/4717/1/36ірник.%20Черкаси.%202023%20%281%29.pdf> [in Ukrainian].
10. Chubenko, T.S., & Lysenko, L.I. (2023). Osoblyvosti vykorystannia voiennoi fotohrafii v ukrainskykh media [Peculiarities of the use of war photography in Ukrainian media]. In *Ukrainski ta svitovi media pid chas povnomasshtabnoho vtorhnennia RF: materialy konferentsii*. Retrieved from <https://juawm.donnu.edu.ua/article/view/14157> [in Ukrainian].
11. Fedorkiv, O. P., Kasianenko, K. M., & Boiko, V. A. (2024). Analiz kulturnykh naratyviv u vytvorakh mystetstva dlia doslidzhennia ukrainsko-rosiiskykh vidnosyn. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv* [Analysis of cultural narratives in works of art for the study of Ukrainian-Russian relations], (3), 46–52. Retrieved from <https://journals.urau.ua/visnyknakkim/article/view/313266> [in Ukrainian].
12. Sydorenko, A. (2023). Kontseptsiiia vystavky “Kontsentratsiia voli” [Exhibition concept “Concentration of the Will”]. *Contemporary Art Center M17*. Retrieved from <https://m17.kiev.ua/exhibition/kontsentratsiya-voli/> [in Ukrainian].
13. Sydorenko, V. (2021). Istoriia perekhidnogo Personazhu. *Antykvar* [The history of the transitional Character]. Retrieved from <https://antikvar.ua/istoriya-perehidnogo-personazhu/> [in Ukrainian].
14. Maslikova, I., & Stoian, S. (2022). Philosophical and cultural analysis of Oksana Chepelyk's art project “Refraction of Reality.” *Future Human Image*, 18, 28–34. <https://doi.org/10.29202/fhi/18/3> [in English].
15. Kontsentratsiia voli [Concentration of Will] [Vystavkovyi proiekt], (2023, 1 Chervnia – 8 Veresnia). Tsentr suchasnoho mystetstva M17, Kyiv, Ukraina. Retrieved from <https://m17.kiev.ua/exhibition/kontsentratsiya-voli/> [in Ukrainian].

Подано до редакції 20.06.2025
Статтю прийнято 28.10.2025
Опубліковано 31.10.2025